

LOZAN KONFERANSI SÜRECİNDE İZMİR LİMANI VE İZMİT KÖRFEZİ HADİSESİ
İZMİR PORT AND İZMİT GULF ISSUES IN THE PERİOD OF LOZAN CONFERENCE

Yrd. Doç. Dr. Asaf ÖZKAN*

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ**

ÖZET

İzmir Limanı ve İzmit Körfezi meseleleri Lozan Konferansı'nın kesilmesi ile birlikte ortaya çıkan bir sorundur. 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Konferansı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasındaki sorunların birçoğunu çözemeyince 4 Şubat 1923'te kesildi. Lozan Konferansı'nın kesilmesi üzerine güvenlik konusunda bir takım tereddütler yaşayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 6 Şubat 1923'te İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri ve Hükümetlerine verdiği notada İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin 1000 tondan daha ağır olan Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatıldığını duyurdu. İtilaf Devletleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu kararını kabul etmek istemediler. Harp gemilerinin çekilmeyeceğini, gemilere saldırılması halinde kendilerini savunacaklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bildirdiler. Bundan dolayı taraflar arasında bir süre gerginlik yaşandı. Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yetkilileri ile İtilaf Devletleri yetkilileri arasında yapılan müzakereler neticesinde mesele diplomatik yollardan halledildi. İtilaf Devletleri 1000 tondan ağır harp gemilerini limanlardan çekmeyi kabul ettiler. Nihayet 27 Şubat 1923'te bu gemilerini çektiler.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf Devletleri, Lozan, İzmir, İzmit, liman, körfez, savaş gemisi.

ABSTRACT

İzmir Port and İzmit Gulf issues are the problems come out with the interruption of Lausanne Conference. When Lausanne Conference, held in November 20, 1922, could not solve the most of the problems between Turkish Grand National Assembly Government and Allied Powers, it was interrupted on 4 February 1923. Upon the interruption of negotiation, Turkish Grand National Assembly Government which had some hesitations about security announced with a memorandum to the High Commissioners of Allied Powers and Allied Powers that İzmir and İzmit Ports were closed to the war ships carrying loads over a gross ton belonged to the Allied Powers. Allied Powers did not want to accept Turkish Grand National Assembly Government's decision. They reported to Turkish Government that they would not withdraw and defend themselves in case of an assault to the ships. For this reason there was a period of tension between the parties. As a result of the negotiations between the Allied Powers and Turkish Grand National Assembly Government, the issue was overcome through diplomatic channels. Allied Powers accepted to withdraw the war ships heavier than a gross ton. Finally, they withdraw these ships on February 27, 1923.

Key words: Turkish Grand National Assembly, Allied Powers, Lausanne, İzmir, İzmit, port, gulf, warship.

* Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi, asaf.ozkan@atauni.edu.tr

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hkalemli@nevsehir.edu.tr

I. Giriş

Lozan Konferansı'nın toplanması ile ilgili süreç Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında 3 - 11 Ekim 1922 tarihleri arasında Mudanya'da yapılan görüşmeler ve 11 Ekim 1922'te Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başladı.¹ Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri 27 Ekim 1922'te TBMM Hükümeti'ni 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplamayı kararlaştırdıkları konferansa davet ettiler.² TBMM Hükümeti Lozan Konferansı'na katılmayı kabul ettiğini bildiren cevabını İtilaf Devletleri'ne 31 Ekim 1922'de bildirdi.³ Zaman kaybetmeden barış konferansı için hazırlıklara başlayan TBMM Hükümeti'ni Dışişleri Bakanlığı görevinden sağlık gerekçesi ile 25 Ekim 1922'de istifa eden Yusuf Kemal Bey'in⁴ yerine 26 Ekim 1922'de seçilen İsmet Paşa temsil edecekti.⁵ 31 Ekim'de İsmet Paşa'nın baş temsilci olarak görevlendirildiği heyette, çok sayıda murahhas ve müşavir heyeti de yer almaktaydı.⁶

13 Kasım 1922'de toplanması kararlaştırılmış olmasına rağmen Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de toplandı.⁷ Konferansta bir tarafta Türkiye diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya temsil ediliyorlardı. Amerika ve Rusya da çıkarlarının söz konusu olduğu noktalarda görüşmelere katılacaklardı.⁸ Konferansın ilk genel kurul toplantısı 21 Kasım 1922'de yapıldı. Oturuma İngiliz baş delegesi Lord Curzon geçici olarak başkanlık etti.⁹ Bu oturumda üç komisyon kuruldu. İngiliz delegesi Lord Curzon'un başkanlığı altındaki birinci komisyon ülkesel ve askeri konuları, İtalyan delegesi Eugenio Camillo Garroni'nin başkanlığı altındaki ikinci komisyon Türkiye'deki yabancıların ve azınlıkların statüsü konularını, Fransız delegesi Camille Barrère başkanlığındaki üçüncü komisyon da mali ve ekonomik konuları ele alacaktı.¹⁰ Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de açıldıktan sonra Lord Curzon, ilk önce özellikle Türklerin zayıf olduklarına inandığı konuların görüşülmesine çaba harcadı. Bu sebeple ilk olarak Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları sorununu

¹ Mudanya Mütarekesi hakkında bilgi için bakınız: İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

² *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.218.472.17; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre: I, Cilt: 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 221; *Renin*, 28 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 15; *Akşam*, 28 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 1472; *İkdam*, 28 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 9200; *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 646; *Sabah*, 28 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 11828;

³ *İkdam*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 9203; *Sabah*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 11831; *Renin*, 1 Teşrinisani/Kasım 1922, No: 19; *İkdam*, 1 Teşrinisani/Kasım 1922, No: 9204; *Sabah*, 1 Teşrinisani/Kasım 1922, No: 11832.

⁴ TBMM ZC, I/24, s. 183 - 184; *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 644; *İkdam*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 9199.

⁵ TBMM ZC, I/24, s. 198 - 208; *Akşam*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 1471; *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 645; *İkdam*, 28 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 9200.

⁶ TBMM ZC, I/24, 334 - 335; *Akşam*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1922, No: 1475; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 467 - 468; Cengiz Kürşad, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Hey'etine Verilen Talimatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz 1970, Sayı: 34, s. 15.

⁷ Ali Naci Karacan, *Lozan*, (Hazırlayan: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 68.

⁸ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, (Çeviren: Mehmet Morali), Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s. 73.

⁹ *Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, II nci Cilt Batı Cephesi, 6 ncı Kısım 4 ncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. s. 213.

¹⁰ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006, s. 53.

başkanı bulunduğu ülke komisyonuna getirdi. Bu sorunu Türkler için önemli olan Musul, Boğazlar, kapitülasyonlar, savaş tazminatı, azınlıklar ve müttefiklerin Türk topraklarını boşaltmaları gibi çözümlenmesi çok güç konuların görüşülmesi takip etti.¹¹

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı 1 Ocak 1923 tarihi itibarıyla altı haftadır çalışmalarını sürdürmekteydi. Alt komitelerde özellikle de ekonomik ve mali konulara ilişkin gerçekleştirilen müzakereler yavaş ilerlemekteydi. Bu noktada birçok konuda herhangi bir uzlaşma olasılığı da görünmemekteydi.¹² Ocak ayının sonuna doğru dokuz haftadır müzakerelerini sürdüren konferans resmi çalışmalarını, Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadi ve mali konular ile Musul sorununu çözümsüz hatta bir anlaşma umudunu da çok uzakta bırakarak 27 Ocak 1923'te sona erdirdi. Barış Antlaşması'nın kaderi artık kapalı kapılar arkasında sürdürülecek müzakerelerin sonucuna bağlıydı.¹³

İsmet Paşa, 27 Ocak'ta Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta konferansın kesilmesi ihtimalinden bahsederek o güne kadarki çalışmaları özetledi. İsmet Paşa telgrafında; konferansta Yunanistan ile Türkiye arasında sivil ve askeri esirler ile ahalinin mübadelesi ile ilgili sözleşmenin kabul edilmesine rağmen, Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sınırı, mali meseleler ile tazminat ve tamirat konularında konferans tıkanmıştır. Özetle konferansın resmi mesaisi son bulmuştur dedi.¹⁴ Bundan sonra 30 Ocak'ta Yunanistan ile Türkiye arasında iki antlaşma imzalandı. Bunların ilki savaş esirlerinin ve tutuklu sivillerin karşılıklı değiş tokuşunda Meclis onayının aranmamasına ilişkin bir antlaşma, ikincisi ise, Trakya'dakiler hariç tutulmak suretiyle Yunanistan'daki Müslümanlarla, yine İstanbul'dakiler hariç tutulmak üzere Türkiye'deki Rumların değişimini öngören bir antlaşma idi. Bu sırada anlaşmaya varılan bir başka konu da son olarak İsmet Paşa'nın Rusları hiçe sayarak Boğazlar sözleşmesini kabul etmesiydi.¹⁵

İtilaf Devletleri temsilcileri kesinti henüz resmileşmeden önce 31 Ocak 1923'te Lord Curzon tarafından hazırlanan yeni bir antlaşma tasarısını Türk delegelerine verdiler.¹⁶ Curzon, tasarının kabul edilmemesi halinde 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılacağını belirterek Türk heyetini baskı altına almaya çalıştı.¹⁷ Önceki tasarılar göre bazı konularda esneme olmasına rağmen, verilen yeni tasarının da Türk heyeti tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Çünkü tasarının birçok noktası, Türkiye'nin adli, mali ve iktisadi bağımsızlığı ile uyumsuzdu.¹⁸

¹¹ Salâhi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2008, s. 1823; S. R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 53 - 54.

¹² Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 31.

¹³ S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 111.

¹⁴ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922 - 1923)*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, Belge No: 443, s. 448 - 451.

¹⁵ A. Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, s. 35.

¹⁶ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 475, s. 474 - 478; Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, III, s. 1861.

¹⁷ A. Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, s. 32.

¹⁸ S. R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, III, s. 1861 - 1862.

Konferans sürecinin bu şekilde çıkmaza girmesi üzerine TBMM Hükümeti gerekirse askeri harekâta girişme konusunu gündemine aldı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1923'te Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta, kesintinin iki şekilde olabileceğini belirterek buna göre atılacak adımları özetledi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre; konferans ilk ihtimal olarak İtilaf Devletleri tarafından verilecek çok ağır bir anlaşma tasarısı ve bunun kabul edilmemesi üzerine kesilebilirdi. Böyle bir durumda askeri harekâta başlamak tabii ve elzemdi. İkinci ihtimal ise İtilaf Devletleri'nin bir anlaşma tasarısı sunup buna karşılık Türk tarafının tasarısını istemeleri idi. Böyle bir durumda ise barış görüşmelerine bir süre ara verileceği için askeri harekâta başlama meselesi beklemeyi gerektirirdi. Bununla birlikte yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre; üçüncü bir ihtimal olarak şu veya bu sebepten konferans kesilir de İngilizler 16 Mart benzeri bir harekâta girişirlerse bu kesin harp sebebi olarak kabul edileceğinden böyle bir durumda İsmet Paşa'nın tedbirli bulunarak diplomatik bir bahane ile ülkeye dönmesi için gerekli vasıtaların hazır bulundurulması gerekmekteydi.¹⁹

Bundan sonra 2 - 3 Şubat 1923'te tarafların birbirlerine verdikleri karşılıklı tekliflerle görüşmeler devam ettiyse de müzakereler sonuçsuz kaldı.²⁰ 4 Şubat 1923'te İsmet Paşa; genel olarak anlaşma sağlanan konuları sonuçlandırarak, Musul meselesini İngiltere ile görüşmek ve mali ve iktisadi konuları daha sonra halletmek ilkelerini ihtiva eden Türk heyetinin barış projesini müttefik delegelerine sundu.²¹ 4 Şubat'ta bu proje üzerinde yapılan tartışmalar da sonuç vermeyince konferans dağıldı.²²

Böylece yaklaşık iki buçuk ay süren Lozan Konferansı'nın ilk evresi büyük sıkıntılarla sona eriyordu. Konferansın yeniden başlaması için 23 Nisan 1923 tarihine kadar beklemek gerekecekti. Bu sıkıntılı süreç hem TBMM Hükümeti için hem de İtilaf Devletleri için oldukça gergin geçecekti. Bundan dolayı masa başında başarılı olamayan diplomasi yeniden savaş ve barış arasında gidip gelmeye başladı. Taraflar askeri tedbirler de dâhil birçok ihtimali göz önünde bulundurarak hazırlıklar yaptılar.

Bu makalede ele alınan konu Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde TBMM Hükümeti'nin aldığı tedbirlerden biri olan İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin 1000 tondan daha ağır İtilaf Devletleri savaş gemilerine kapatılması ve bu limanları terk etmeleri talebi üzerine yaşanan gelişmelerdir.

¹⁹ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 471, s. 470 - 471.

²⁰ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 483, s. 483 - 484; Belge No: 499, s. 493 - 494.

²¹ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 503, s. 496 - 501; İsmet İnönü, *Defterler (1919 - 1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 50 - 51.

²² S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 119.

II. İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Müttefik Devletler Savaş Gemilerine Kapatılması

a- Konferansın Kesintiye Uğramasından Önce İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Kapatılması ile İlgili Planlar

Lozan Konferansı, başladığı günden itibaren bir anlamda yıkılan Osmanlı Devleti'nin muhasebesine dönüştüğü için oldukça gerilimli süreçlerden geçiyordu. Konferansta masaya getirilen her konu aslında iki tarafın olabildiğince farklı talepleri nedeniyle sürüncemede kalıyordu. Taraflar bir yandan barış görüşmelerini sürdürürken diğer yandan askeri seçeneği hep göz önünde tutuyorlardı. Bu sözden olmak üzere konferans yukarıda bahsedildiği üzere konferans çıkmaza girince her iki tarafta da askeri hazırlıkların başladığı anlaşılmaktadır. Türk Hükümeti'nin hazırlıkları daha çok herhangi bir durumda Müttefik Devletler birliklerinin İstanbul, Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası'nı boşaltmasına yönelik iken Müttefik Devletlerin hazırlıkları ise daha çok bu yönde gelebilecek saldırılara karşı savunma tedbirleri alması noktasındaydı. TBMM Hükümeti'nin böylesi bir durum karşısında almayı düşündüğü tedbirlerden birisi de İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatılarak savaş gemilerinin bu limanları boşaltmalarını sağlamaktı.

Olası bir savaş durumunda İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatılmaları ile ilgili görüş konferans kesilmeden daha önce 4 Aralık 1922'de boğazlar meselesinin görüşülmeye başlanması ile ortaya çıktı.²³ 4 Aralık'ta başlayan görüşmelerde taraflar arasında yapılan uzun müzakerelere rağmen boğazlar konusunda uzlaşma sağlanamadı. 19 Aralık 1922'de yapılan toplantıda da mesele halledilemeyip taraflar arasında anlaşmazlık çıkınca İsmet Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e durumu açıklayan bir telgraf gönderdi. İsmet Paşa telgrafında, boğazlar meselesi ile ilgili müzakerelerin zor bir devreye girdiğini ve konferansın kesilme ihtimali olduğunu belirtti. Bunun için ordunun hazır bulundurulması İstanbul'da gerekli önlemlerin alınması konusunda hükümeti uyardı. Rauf Bey, 21 Aralık'ta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı Fevzi Paşa'ya İsmet Paşa'nın telgrafını ileterek onu da durumdan haberdar etti.²⁴ Fevzi Paşa da 21 Aralık'ta Rauf Bey'e verdiği cevapta meselenin hassasiyetinden dolayı gerekli tedbirlerin alındığını belirtti. Gelişmeler konusunda kendisinin bilgilendirilmesini talep istedi.²⁵

²³ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler*, Cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 131 - 142; B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 82, s. 167 - 170.

²⁴ *Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH)*, K. 1797, G. 117, B. 117.3; T.İ.H., *İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, s. 253.

²⁵ *ATASE, İSH*, K. 1797, G. 117, B. 117.5.

İsmet Paşa'dan gelen konferansın kesilme ihtimaline dair telgraf üzerine aynı gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'dan orduların süratle hareketleri ile ilk hedefleri olan Trakya'daki harekât planları ile ilgili düşüncelerini sordu. Alınması gereken tedbirler hakkında ordulara icap eden emirleri vermesini istedi.²⁶ Fevzi Paşa ilgili telgrafları aldıktan sonra 21 - 22 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevapta; konferansın kesilmesi halinde orduların ilk hedefinin derhal Boğazları tutarak İstanbul'un Anadolu yakasındaki İngiliz kuvvetlerini çekilmeye zorlamak ve boğazlardan düşman gemilerinin geçişini durdurmak olduğunu açıkladı. Ayrıca Trakya'daki kuvvetlerin de İstanbul üzerine yürüyerek 1. Ordu ile birlikte İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerini imha ve esir edeceklerini belirtti. Arkasından da orduların ne şekilde hareket edecekleri hakkındaki harekât planını maddeler halinde sıraladı.

Telgrafında İzmir ve çevresinde alınacak tedbirler hakkında da bilgi veren Fevzi Paşa; konferansın kesilmesi halinde İzmir Müstahkem Mevkii'nde hemen torpil hattı kurulacağını, sahillere I. Kolordu'nun ağır topları yerleştirilerek bütün yabancı gemilerin yirmi dört saat içerisinde İzmir'i terk etmelerinin emredileceğini ve harp hareketi mıntıkasında bulunan bütün yabancı tebaanın iç bölgelere sevk edileceğini belirtti.²⁷

Harekât planının Başkumandanlıkça da uygun bulunması üzerine Fevzi Paşa, Garp Cephesi Ordularına (I. Ordu, I. Kolordu, II. Kolordu, V. Kolordu, VI. Kolordu, İzmir Mevkii Müstahkem Kumandanlığı ve II. Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti) 112 numaralı cephe emrini verdi. Bu emri verirken de İzmir bölgesi ile ilgili olarak; V. Kolordu iki fırkasıyla hâlihazırda bulunduğu bölgede kalacak, bir fırkası sahili gözetlemek için Söke bölgesine nakledilecektir. I. Kolordu'nun kuzeye nakledilmesi halinde İzmir Mevkii Müstahkemi'nin takviyesi ve Adalar Denizi sahilinin gözetlenmesi görevi 5. Kolordu'ya verilecektir ifadelerini kullandı.²⁸

Fevzi Paşa ayrıca, 22 Aralık 1922'de İzmir Vilayeti'ne, İzmir Mevkii Müstahkem Kumandanlığı'na ve I. Kolordu Kumandanlığı'na konferansın kesilmesi halinde derhal aşağıdaki tedbirlerin alınmasını emretti: Mevkii müstahkem emrinde bulunan torpiller hemen Yenikale civarına dökülecektir. İzmir'de bulunan bütün yabancı gemilerin yirmi dört saat içinde İzmir'i terk etmeleri emredilecektir. I. Kolordu ağır sahra bataryaları kıyı yakınında mevzilendirilerek savaş gemilerine karşı muharebe tertibatı alacaklardır. İzmir'de bulunan düşman uyruklular savaş esiri olarak ülke içine gönderileceklerdir. İzmir savaş bölgesi olduğundan, halktan, subay ve memur ailelerinden isteyenler iç bölgelere sevk edileceklerdir. Tayyareler düşman gemilerine karşı taarruza hazır bulunacaklardır.²⁹

²⁶ ATASE, İSH, K. 1797, G. 117, B. 117.2; T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 253.

²⁷ ATASE, İSH, K. 1797, G. 117, B. 117.6; T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 253 - 254.

²⁸ ATASE, İSH, K. 1797, G. 117, B. 117.8 - 117.9 - 117.10; T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 254 - 256.

²⁹ ATASE, İSH, K. 1797, G. 117, B. 117.7; T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 256.

Boğazlara yönelik bir harekâtın başlatılması halinde o sırada İzmir’de bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Garp Cephesi Komutanlıkları karargâhlarının da Bursa’ya taşınması planlanmaktaydı. Bu konuda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Bursa Valiliği’ne yazılan telgrafta; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Garp Cephesi Kumandanlıkları karargâhlarının Bursa’ya nakledilmesi ihtimali vardır. IV. Kolordu karargâhı binalarının şimdilik muhafaza edilmesi gerekir denildi.³⁰

İzmit Körfezi ile ilgili olarak da I. Ordu Kumandanının Garp Cephesi Kumandanlığı’na sunduğu 23 Aralık 1922 tarihli yazıda, taarruz harekâtının icrasını gerçekleştirebilmek için ne şekilde tedbirler alınacağı belirtiliyordu. Bu konuda birçok görüş olmakla birlikte İtilaf Devletleri ve Türk orduları arasında ayırıcı hat olarak belirlenen çizginin batı kısmında kalan İzmit Körfezi ve Limanı için şöyle deniyordu: Taarruz durumunda İzmit ve Şile’de tekerlekle Boğaza kadar götürülerek orada kullanılmak üzere sallar yapılacaktır. İstanbul’dan İzmit Körfezi’nin düşman gemilerine kapatılmasında kullanılmak üzere parıldak³¹ istenilmiştir. İzmit Körfezi’nin kapatılması için ayrılan mayınlar henüz gelmemiştir. Gönderilmelerinin çabuklaştırılması, Karadeniz’deki mayınların ve motorların da ordu emrine verilmesi uygun olur.³²

Bundan sonra da ordunun taarruzu halinde alınacak tedbirlerle ilgili konuş değişiklikleri yapılıyordu. Bu konuda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, 24 Aralık’ta Nurettin Paşa’ya I. Ordu’nun görev ve sorumluluklarının neler olduğuna dair emir verdi. Emirde İzmit Körfezi ile ilgili olarak; İzmit Körfezi’nin uzak bir noktada kapatılabilmesi için Dilburnu hizalarında torpil hattı kurulması ve Çatalburnu kuzeyine batarya yerleştirilmesi oldukça önemlidir ifadelerine yer verilmekteydi.³³ Bu şekilde İzmir Limanı gibi İzmit Körfezi’nin de gerekli hallerde Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatılması için değişik planlar yapılmaktaydı.

Limanlarla ilgili yapılan bu planların gerçekleşmesi ile ilgili ilk adım 27 Aralık’ta atıldı. TBMM Hükümeti İzmir Limanı ile diğer limanlara girecek harp ve ticaret gemilerinin giriş ve çıkışları hakkında bir talimatname hazırlayarak 28 Aralık 1922’de İstanbul’daki İtilaf Yüksek Komiserleri ile tarafsız devletler sefarethanelerine tebliğ etti. İlgili talimatname şu hususları içeriyordu:

³⁰ T.İ.H., *İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, s. 271.

³¹ Parıldak/Pırıldak: Işık açıp kapamak yoluyla işaretler vererek anlaşmayı sağlayan araç. (*Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr- Erişim Tarihi:28.12.2014).

³² ATASE, *İSH*, K. 1797, G. 117, B. 117.13 - 117.14; T.İ.H., *İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, s. 256 - 259.

³³ ATASE, *İSH*, K. 1797, G. 117, B.117.16.

İzmir Limanı ile diğer Türk limanlarına girecek harp ve ticaret gemilerinin ismi, sancağı, tabiiyeti, ağırlığı, mürettebatı miktarı gemi kaptanı tarafından mahalli idareye bildirilecektir. Güneşin doğuşundan önce ve batışından sonra Türk limanlarına girmek yasaktır. Harp gemilerinin efradı toplu bir şekilde buldukları limanların şehrine ancak mahalli idarenin en büyük amirinden önceden müsaade alınmış olması şartıyla girebileceklerdir.³⁴ Türkiye'deki limanların tamamını kapsayan bu talimatnamenin içeriğine bakıldığı zaman gerekçesinin güvenlik endişeleri olduğu görülmektedir.

Limanlar hakkında hazırlanan ve yürürlüğe konan bu talimatnamenin eksiksiz olarak uygulanıp uygulanmadığı hakkında sağlam kanıtlara sahip değiliz. Ancak talimatnameye ilk başta Müttefik Devletler temsilcilerinden hemen hiçbir tepki gelmemiştir. Bunun tam tersine konferans kesintiye uğradıktan sonra İzmir Limanı ve İzmit Körfezi ile ilgili alınan kapatma kararına aşağıda görüleceği üzere Müttefik Devletlerin aşırı tepki göstermeleri muhtemelen konferans sürecinin seyri ile yakından ilgiliydi.

b- İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Kapatılması Kararı

Barış konferansının kesilme ihtimali üzerine yapılan planlara uygun olarak 4 Şubat 1923'te konferansın resmen kesilmesi üzerine hemen harekete geçildi. 5 Şubat 1923'te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Garp Cephesi ordularına verilen emirde; Havas Ajansı'nın bir bildirisinden öğrenildiğine göre konferansın kesildiği, bir ihtiyat önlemi olarak I. Ordu'ya İzmit Körfezi'nin mayınla kapatılması hakkında emir verildiği, İzmir Körfezi'nde de aynı önlemin alınması için gerekli hazırlıkların yapılacağı belirtildi. Emirde harekâta başlamak için hükümetin emirlerinin beklenmesi gerektiği de hatırlatıldı.³⁵

Yaşanan gelişmeler üzerine harekete geçen TBMM Hükümeti, 6 Şubat 1923'te Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey aracılığı ile İstanbul'daki İtilaf Yüksek Komiserlerine ve tarafsız devletler temsilcilerine bir nota verdi. Notada İzmir Limanı'nın 1000 tondan ağır savaş gemilerine kapatıldığı bildirilerek 7 Şubat gecesinden önce bahsedilen savaş gemilerinin İzmir Limanı'nı boşaltmaları istenildi³⁶. İzmir Limanı gibi İzmit Körfezi de Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatıldı. Ancak özellikle İzmir Limanı'nın kapatılmış olması bu günden sonra Türkiye ile Müttefik Devletler arasında bir takım anlaşmazlıklara sebep oldu.³⁷ Bu nota o dönemde TBMM'deki barış konferansı ile ilgili gergin havayı gösterdiği gibi,

³⁴ *İkdam*, 9 Şubat 1923, No: 9304; *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576; *Tevhid-i Efkâr*, 10 Şubat 1923, No: 602 - 3630.

³⁵ T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 318.

³⁶ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 506, s. 503 - 504; S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 128; *Tevhid-i Efkâr*, 9 Şubat 1923, No: 601 - 3629.

³⁷ T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 319; *Tevhid-i Efkâr*, 9 Şubat 1923, No: 601 - 3629.

Hükümetin çatışmaların yeniden başlama riskinden olabildiğince kaçınma kararlılığını da ortaya koyuyordu.³⁸

İzmir Limanı ile İzmit Körfezi'nin 1000 tondan daha ağır savaş gemilerine kapatılmaları hakkında 7 Şubat'ta yayınlanan resmi tebliğde de şöyle denildi: İzmir mıntıkasında 3 Şubat 1923'te Sakız istikametinden gelen on kadar Yunan kayığı Mikro Adası ve Çolak Burnu sahillere sokularak postalarımıza ateş açmışlarsa da karşılık vermemiz üzerine uzaklaştırılmışlardır. 4 Şubat 1923'te dahi İslı Burnu kuzeyine yanaşmak isteyen bir düşman motoru sahil postamızın ateşiyle uzaklaştırılmıştır. Görülen askeri lüzum üzerine İzmir Limanı ile İzmit Körfezi harp gemilerine kapatılmıştır.³⁹ Bu resmi tebliğ limanların kapatılması kararının konferansın kesintiye uğramasının yanı sıra somut güvenlik endişelerine de dayandığını göstermektedir.

Bu resmi tebliğle birlikte 7 Şubat'ta İzmir Limanı torpil dökülerek kapatıldı. TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey bir taraftan bu durumu Müttefik Yüksek Komiserleri ve temsilcilerine bildirildi.⁴⁰ Diğer taraftan Adnan Bey, Ankara'ya çektiği telgrafta limanların kapatılması ile ilgili tedbirin meydana çıkardığı gerginliği ortadan kaldırmaya çalıştığını, bunun yanında bir de liman girişlerinin torpil ile kapatılmasının ne gibi bir tesir ortaya çıkaracağını bilmediğini belirtti.⁴¹ Adnan Bey'in bu ifadesinden İstanbul'daki Müttefik Devletler temsilcilerinin alınan kapatma kararından hoşnut olmadıkları anlaşılmaktadır.

Bu duruma bakıldığında TBMM Hükümeti'nin verdiği nota aslında 1000 tonun üzerindeki savaş gemilerinin İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'ne girişini engellerken, 1000 tonun altındaki savaş gemileri ile ticaret gemilerine de bir takım yükümlülükler getiriyordu. Liman ve körfez girişleri torpille kapatıldığı için Müttefik Devletler ticaret gemileri ile 1000 tonun altındaki savaş gemileri de giriş çıkışlarını Türk kılavuz gemilerinin refakatinde gerçekleştirebileceklerdi.⁴²

Bu bildirin yayımlandığı günlerde; İzmit Körfezi'nde Dil İskelesi, Hersek, Kazıklı ve İzmit fenerleri ile İzmir Körfezi'nde Çeşme, Oğlan Adası, Kara Burun fenerleri askeri kumandanların emriyle söndürülmüşlerdi. İzmir Limanı'na girecek vapurlar tehlikeli mıntikalardan geçmek için İzmir Körfezi'nden ve Oğlan Adası'ndan, İzmit Limanı'na girecek vapurlar ise İzmit Körfezi'nden ve Dil İskelesi'nden birer kılavuz alacaklardı. Bütün vapurların geceleyin bu limanlara girişleri yasaktı. İzmir Körfezi'nin iki yakasında kuvvetli Türk

³⁸ S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 128.

³⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Şubat 1923, No: 735; *Tevhid-i Efkâr*, 9 Şubat 1923, No: 601 - 3629.

⁴⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.)* Dosya No (D.), 16, Gömlek No: (G.) 34; T.İ.H., *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 320.

⁴¹ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 34.

⁴² *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576.

projektörleri sahili gözetlemekteydiler. Geceleyin körfeze giriş yasak olduğundan Adalar Denizi'nden gelen vapurlar Körfez açığında duruyorlardı. Marmara'dan İzmit Körfezi'ne girecek vapurlar ise geceleyin Hersek Burnu'nun karşısında bekleyeceklerdi. Dil İskelesi'nde bulunan bir kılavuz bu gemilere yol gösterecekti.⁴³

Notanın verilmesinden sonra 6 Şubat sabahı İngiliz Yüksek Komiser Vekili Sir Nevile Henderson, Amerikan Komiser Vekili, Fransız Baştercümanı M. Ledoux, Adnan Bey'i ziyaret ettiler. Ziyaret esnasında İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson limanların gemilere kapatılmasının maksadının ne olduğunu sordu. Kendilerinin gemilerini değiştirebilecekleri ihtimalinden bahsetti. Ancak kısa bir zaman zarfında bunun mümkün olmadığını belirtti. Harbe sebep olabilecek bir durumun yaratılmamasını, gemilerinin üzerine ateş açılmamasını rica etti.

Fransız Baştercümanı M. Ledoux ise İzmir Limanı'nda bulunan yabancı harp gemilerinin 7 Şubat gece yarısına kadar limanı terk etmelerinin istenildiğini, müttefik gemilerinin oradan ayrılmalarının yabancı tebaa arasında paniğe sebep olup yeniden savaş ihtimalini hatıra getireceğini söyledi. Ardından da gemilerin daha küçük tonajlı olanlarla değiştirilmeleri ya da tebaanın ihracı için bu sürenin uzatılmasını üç müttefik devlet yüksek komiseri adına rica etti. Diğer taraftan Amerikan Yüksek Komiser Vekili de aynı bahsi tekrar ettikten sonra 1000 tonluk gemi bulmanın güçlüklerinden söz etti. Hatta bu 1000 tonun 1500 tona çıkarılmasının mümkün olup olmadığını sordu.⁴⁴

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson, bu konuda verilen notayı Lord Curzon'a bildirirken şu ifadeleri kullanıyordu: Rauf Bey'in 1000 tondan daha ağır bütün yabancı savaş gemilerinin 7 Şubat gecesinden önce İzmir'i boşaltmalarını talep eden telgrafının bir nüshasını Adnan Bey'den aldım. Bu arada İzmir'deki Türk yetkililer üst düzey bir deniz subayına İstanbul'dan İzmir'e gönderilen hafif kruvazörlerin engelleneceğini bildirmişler. Buna karşılık Akdeniz Filo Komutanı eğer İngiliz savaş gemileri engellenirse İzmir'in bombardıman edileceği konusunda buradaki yetkililerin uyarılmasını amiralliğe önerdi. Yine bu duruma karşılık Fransız Amirali de İzmir'e ayrıca takviye gemi gönderiyor. Ancak bu gemilerin ağırlığı 1000 tonun altında ve yarın öğlene kadar İzmir'e ulaşmaları beklenmiyor. Fransızların maksatları muhtemelen güvenli tarafta olmak ve mevcut savaş gemilerini limanda demirlemesine izin verilecek tonajdaki gemilerle değiştirmektir.⁴⁵

İngiliz Hükümeti ve yetkililerinin bu nota konusundaki tavrı oldukça sert oldu. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson, General Harington ve Amiral Brock'a göre İzmir hadisesi,

⁴³ *Tanin*, 12 Şubat 1923, No: 122; *Akşam*, 12 Şubat 1923, No: 1578.

⁴⁴ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 30.

⁴⁵ *Documents On British Foreign Policy (DBFB) 1919 – 1939*, (Edited By: W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert), First Series, Volume (Vol.) XVIII, London 1972, Belge No: 372, s. 509, (Sir Nevile Henderson'dan Lord Curzon'a 7 Şubat 1923 tarihli telgraf).

Türklerin “*muhtemelen düşük rütbeli yetkililerin*” aceleyle alınmış kararları yüzünden, çatışmaların her an yeniden başlamasına sebep olabilecek bir durum ortaya çıkarmıştı. Zira bu konudaki tüm göstergeler, Ankara’daki aşırı militan grubun sesinin daha yüksek çıktığına işaret ediyordu. Bundan dolayı notaya karşılık İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson’un tavrı müttefiklerin Mondros Mütarekesi hükümlerine göre statülerini koruduklarını, savaş gemilerinin hareketlerinin kısıtlanamayacağını ve İngiliz savaş gemilerinin yola çıktıklarını anımsatarak Türk yetkililerini uyarmak şeklinde oldu. Bu arada Lord Curzon’da 7 Şubat’ta İstanbul’da Yüksek Komiser Vekili Henderson’a gönderdiği telgrafta; Türk taleplerinin kabul edilmemesi, gemilerin çekilmemesi ve saldırıya uğramaları durumunda kendilerini savunup korumaları talimatını verdi.⁴⁶ Bu noktada İngilizler herhangi bir olay çıkmasından kaçınmakla birlikte Türk tarafının taleplerine boyun eğmenin onları cesaretlendireceğine ve bir adım daha ileri giderek koz olarak ellerinde tuttıkları İstanbul’un boşaltılması talebinde bulunacaklarına inanıyorlardı.⁴⁷

Bu arada İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, 6 Şubat’ta Paris Mümessilli Ferit Bey’e limanlar konusu hakkında bir telgraf gönderdi. Rauf Bey gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer verdi: İzmir Limanı dâhilinde ancak 1000 tonluk torpidolar bulunabilecek, Karaburun-Oğlan-Adalar (?) hattından içeriye hiçbir yabancı zırhlı ve kruvazör ile 1000 tondan ağır torpido ve muhripler giremeyecektir. Bu kararın aksine olarak limanda bulunanlar da 7 Şubat gece yarısına kadar limanı terk edeceklerdir. Rauf Bey telgrafın sonunda da Ferit Bey’den kararın ilgililere duyurulması sonucunu bildirilmesini istedi.⁴⁸

Ferit Bey, Rauf Bey’in telgrafını 7 Şubat 1923 günü Fransa Dışişleri Bakanlığı’na tebliğ etti.⁴⁹ Ferit Bey’in tebliği üzerine Fransız Devlet Başkanı Raymond Poincaré Ferit Bey aracılığıyla TBMM Hükümeti’ne, Fransa’nın böyle bir tebliğe uymayacağını, gemileri çekmeyeceğini ve şayet taarruza uğrarlarsa kendilerini savunacaklarını bildirdi. Fransa’nın bu kesin tavrı üzerine TBMM Hükümeti aynı gün Paris temsilciliğine yeni bir telgraf çekerek 7 Şubat sabahından itibaren İzmir Limanı’nın mayınla kapatıldığının ilgililere duyurulmasını istedi.⁵⁰

Türk tarafının bu telgrafı ya da açıklamasıyla gerginlik iyice tırmandı. Bu noktada hem antlaşmanın imzalanmamış olması hem de Türk basınında kendileri aleyhinde sert ifadelerin yer alması sebebiyle hayal kırıklığına uğrayan Fransızlar, İzmir’de kararlı bir duruş sergileyip

⁴⁶ DBFB, Vol: XVIII, Belge No: 374, s. 514 - 515. (Sir Nevile Henderson’dan Lord Curzon’a 7 Şubat 1923 tarihli telgraf.); S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 129.

⁴⁷ S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 129.

⁴⁸ *Akşam*, 9 Şubat 1923, No: 1575; *Tanin*, 9 Şubat 1923, No: 119; *İkdam*, 9 Şubat 1923, No: 9304; *Tevhid-i Efkâr*, 9 Şubat 1923, No: 601 - 3629; B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, Belge No: 506, s. 503;

⁴⁹ B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, Belge No: 516, s. 509.

⁵⁰ T.İ.H., *İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, s. 319.

geri çekilmeyi reddetmeyi ve Türklerin saldırılarına uğramaları halinde direnmeyi göze alarak kavgacı bir tutum takındılar.⁵¹

Fransa ve İngiltere Hükümetleri'ne verilen notanın aynısı TBMM Hükümeti Mümessili Celalettin Arif Bey tarafından İtalya Hükümeti'ne de verildi. İtalya Hariciye Nezareti, Türk Hükümeti nezdinde müttefikler tarafından bu duruma karşı ifa edilecek müşterek teşebbüs hakkında İstanbul'daki Yüksek Komiserine gereken talimatı gönderdi. Bu talimat TBMM Hükümeti'nin hareketinin mütarekeye uymadığına ve mevcut durumun barış antlaşmasının imzalanmasına kadar korunması gerektiğine işaret ediyordu.⁵²

TBMM Hükümeti'nin notası üzerine İstanbul'daki Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri Adnan Bey'e karşı nota verdiler.⁵³ Adnan Bey'e verilen nota aynı zamanda Fransız Baştercümanı M. Ledoux tarafından bilgilendirme amacıyla kendilerinin İzmir Konsoloslarına da gönderildi. Notada TBMM Hükümeti ile iletişime geçildiği, bu nota nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuz durumlardan TBMM Hükümeti'nin sorumlu olacağı, Ankara'dan bir cevap gelinceye kadar gemilerini çekmeyecekleri belirtiliyordu. Adnan Bey'e verilen notaya göre, müttefikler, limanların kapatılması kararının İzmir'de bulunan Müttefik Devletler tebaası tarafından barış konferansının sonuçsuz kaldığı ve harbin yeniden başlayacağı şeklinde yorumlanacağı için paniğe neden olacağından çekiniyorlardı.⁵⁴

Adnan Bey bu notayı Rauf Bey'e ilettili. Belki de müttefiklerin bu kararlı tutumlarından dolayı olsa gerek İzmir Limanı meselesinde sürenin dolması, Müttefik Devletler harp gemilerinin limandan çıkmamaları halinde ateş etmek suretiyle bir olay çıkarılmayacağını kendilerine resmi surette temin edip edemeyeceğini sordu.⁵⁵

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında İngiltere ve Fransa temsilcileri limanlar meselesinde ortak hareket etme kararı almışlardı. Öyle ki TBMM Hükümeti'nin limanlar konusunda aldığı kararı kabul etmedikleri gibi gemilerine karşı gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı kendilerini savunacaklarını ve böyle bir sonuçtan da TBMM Hükümeti'nin sorumlu tutulacağını açık bir dille ifade ediyorlardı. Müttefiklere göre henüz barış imzalanmadığı için Mondros Mütarekesi yürürlükte bulunuyordu ve bu yüzden kendilerine böyle bir zorlamada bulunulamazdı.⁵⁶

⁵¹ S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 129.

⁵² *İkdam*, 10 Şubat 1923, No: 9305.

⁵³ *Akşam*, 9 Şubat 1923, No: 1575; *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576.

⁵⁴ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 35.

⁵⁵ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 36.

⁵⁶ *Akşam*, 9 Şubat 1923, No: 1575; *Tanin*, 9 Şubat 1923, No: 119; *İkdam*, 9 Şubat 1923, No: 9304; *Tanin*, 11 Şubat 1923, No: 121; *Tevhid-i Efkar*, 9 Şubat 1923, No: 601 - 3629.

İngiliz ve Fransız hükümetleri meseleye bu şekilde sert tepki gösterirken İtalyan Hükümeti'nin tepkisi daha yumuşak⁵⁷ olmasına rağmen, süreç içerisinde tavrını sertleştirerek müttefikleri ile ortak hareket etme noktasında görüş birliğine vardı. İtalyan Hükümeti Türkiye'deki tebaasını her ne şekilde olursa olsun himaye edeceğini açıkladığı gibi Türkiye'nin dostane harekette bulunması temennisinde bulundu.⁵⁸ Mussolini mecliste yaptığı bir konuşmada İzmir hadisesinde itilaf muhafaza edildiği takdirde İtalya'nın barış konusunda Türkiye'nin menfaatine hareket edeceğini belirtti. İtalya'nın mesele hakkında Fransa ve İngiltere hükümetlerinin aldıkları tedbirlere iştirak edeceğini vurguladı.⁵⁹ Bundan dolayı İngiliz basınında İtalya'nın kendileri ile mesele hakkında hemfikir olduklarını belirten yazılar çıktı. Ancak İtalyan basınında zaman zaman lüzumu halinde hükümetlerinin İzmir ve İstanbul'a ek kuvvet göndermeyeceği yolunda haberlerin çıkması⁶⁰ aslında müttefiklerin aralarındaki fikir birliğinin bir çatışma durumunda bozulacağını gösteriyordu.

TBMM Hükümeti tarafından Müttefik Devletlere verilen ilk notaya tepkiler genel olarak yukarıdaki gibi iken 8 Şubat'ta İzmir Valisi Ankara'dan aldığı talimat doğrultusunda harp gemilerinin hareketi için tekrar yirmi dört saatlik bir süre verildiğini İzmir'deki müttefik temsilcilerine tebliğ etti.⁶¹ Ancak müttefik yetkilileri hükümetlerinden aksi bir emir almadıkça limanda kalmaya devam edecekleri cevabını verdiler. Amerika harp gemileri yetkilileri de buna aynı şekilde cevap vermişlerdi.⁶² Ancak mesele aslında Amerika ile bir probleme neden olmuyordu. Çünkü Amerika'nın İzmir Limanı'nda hacmi 1000 tondan küçük bir torpidosu vardı. Bu torpido notada çekilmesi talep edilen gemilerin niteliklerine sahip değildi.⁶³

Krizin devam ettiği günlerde Türklerin savaş niyetini saptamak amacıyla İngiliz savaş gemisi "Curacoa" 8 Şubat'ta İzmir Limanı'na gönderildi.⁶⁴ Bunun üzerine Adnan Bey, Rauf Bey'e İngiliz Yüksek Komiserliği'nden aldığı bilgiye binaen bir telgraf gönderdi. Adnan Bey telgrafında; İngiliz hafif kruvazörünün İzmir Limanı'na girmek üzere olduğunu, kruvazör kumandanının İzmir'deki Türk yetkililerine İngiliz harp gemilerinin hareketini kısıtlayacak her türlü muamelenin savaş sebebi kabul edileceğini bildireceğini, aksi yönde hareket edilirse İngiliz gemilerinin ateş etme emri aldıklarını belirtti. Ayrıca Adnan Bey, İngiliz Hükümeti'nin sulh akdine kadar bu hususta Türk tarafından yapılacak tehditleri kabul etmeyeceğini ifade

⁵⁷ *Tanin*, 10 Şubat 1923, No: 120.

⁵⁸ *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576; *İkdam*, 10 Şubat 1923, No: 9305.

⁵⁹ *İkdam*, 12 Şubat 1923, No: 9307; *Tanin*, 12 Şubat 1923, No: 122.

⁶⁰ *Tevhid-i Efkar*, 11 Şubat 1923, No: 603 - 3631.

⁶¹ *İkdam*, 10 Şubat 1923, No: 9305.

⁶² *İkdam*, 12 Şubat 1923, No: 9307; *Tanin*, 12 Şubat 1923, No: 122.

⁶³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1923, No: 742.

⁶⁴ *DBFB*, Vol: XVIII, Belge No: 376, s. 515 - 518, (Sir Nevile Henderson'dan Lord Curzon'a 8 Şubat 1923 tarihli telgraf.); S. R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, II, s. 1931.

etti.⁶⁵ İngilizlerin bu kesin tavrı karşısında harekete geçen Rauf Bey Adnan Bey aracılığı ile İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'a "*savaş gemilerinin geri çekilmesi talebinin özellikle İngiltere'ye karşı düşmanca duygulardan kaynaklanmadığına dair resmi güvence*" verdi. Aynı zamanda önceden İngiltere'ye karşı tavrı ne olursa olsun, Türkiye'nin artık İngiltere'nin dostluğunu samimi bir şekilde arzuladığını ve bu doğrultuda talimatlar verildiğini de ekledi. Gizli istihbarat raporları da Adnan Bey'in bu mesajını doğruluyordu.⁶⁶ Böylece Rauf Bey'in müdahalesi ile Türk kıyı bataryaları "*Curacao*" zırhlısına hiçbir müdahalede bulunmadılar⁶⁷ ve zırhlı herhangi bir hadise yaşanmadan limana girdi.⁶⁸ Böylece kriz Rauf Bey'in şahsi girişimi ile engellenmiş oldu.

Krizin engellenmesi konusunda Müttefik Devletler tarafının sert tavrı da oldukça etkiliydi. Nitekim yine 8 Şubat'ta Adnan Bey, Rauf Bey'e çektiği bir başka telgrafta; aynı gün İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson ile görüşüğünü, Henderson'un İzmir hadisesini bir "*izzet-i nefis*" meselesi haline getirmek üzere olduğunu anladığını belirtti. Adnan Bey'e göre limanlar konusunda Fransa ve İngiltere arasında tam bir itilaf vardı ve meselenin zorlama yoluyla çözülmesi mümkün görünmüyordu.⁶⁹

Taraflar arasında bu şekilde notalaşmalar ve restleşmeler devam ederken 9 Şubat'ta TBMM Hükümeti'nin gemilerin limanları terk etmesine dair verdiği bir günlük ek süre de doldu. Ancak bu tarihte Müttefik Devletler harp gemileri İzmir Limanı'ndan ayrılmadılar.⁷⁰ Harp gemilerinin çekilmesi için verilen yirmi dört saatlik ek sürenin de dolması üzerine Türk makamlarının verdiği bir emirle fenerler söndürüldü. Sürenin dolmasından sonra herhangi bir harp gemisi İzmir Limanı'na girmediği gibi limandaki gemilerde çıkmayarak buradaki vaziyetlerini korudular.⁷¹

9 Şubat'ta bir Türk yetkili konu hakkında gazetecilere yaptığı açıklamada şöyle dedi: "*İzmir ve İzmit Limanlarının kapatılması üzerine ortaya çıkan vaziyet hakkında siyasi müzakerelere devam edilmekte ve meselenin müzakere ile halline çalışılmaktadır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ce görülen lüzum üzerine alınan bu tedbirin ortadan kaldırılmasına en küçük bir imkân ve ihtimal yoktur. Ümit olunur ki bu vaziyet taraflarca uygun bir şekilde ehemmiyetle ele alınır ve halledilir. 8 Şubat'ta son bulan sürenin uzatılması hakkında ortada*

⁶⁵ BOA, HR. İM. D. 16, G. 34.

⁶⁶ S. Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 129 - 130.

⁶⁷ S. R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, III, s. 1931.

⁶⁸ DBFB, Vol: XVIII, Belge No: 376, s. 517 - 518, (Sir Nevile Henderson'dan Lord Curzon'a 8 Şubat 1923 tarihli telgraf.)

⁶⁹ BOA, HR. İM., D. 16. G. 41.

⁷⁰ *Tanin*, 11 Şubat 1923, No: 121; *Akşam*, 11 Şubat 1923, No: 1577; *İkdam*, 11 Şubat 1923, No: 9306; *Tevhid-i Efkâr*, 12 Şubat 1923, No: 604 - 3632.

⁷¹ *Tevhid-i Efkâr*, 11 Şubat 1923, No: 603 - 3631.

resmi bir bilgi yoktur. Ancak 8 Şubat'tan beri geçen süre zarfında hiçbir hadisenin olmaması meselesinin çözüleceği ümidini arttırmaktadır."⁷²

Gerçekten de basından takip edilebildiğine göre devam eden günlerde limanlar meselesinde belli bir sükûnet ortamı oluştu. Hatta konu ile ilgili devletlerin temsilcileri arasında cereyan eden müzakerelerin seyri konunun Türk tarafının istekleri doğrultusunda barışçı bir şekilde çözüleceği ihtimalini doğurdu. Bu süre içerisinde İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'ne herhangi bir yabancı gemi de giriş yapmadı⁷³.

Harp gemilerinin limanlara giriş çıkışıyla ilgili gergin ancak sükunetli bekleme devam ederken yasak kapsamı dışında kalan ticaret gemileri ve 1000 tondan düşük tonajlı savaş gemileri ile ilgili yeni bir problem ortaya çıktı. Çünkü limanları kapatmak üzere dökülen torpiller bu gemiler için de tehlike arz ediyordu. Nitekim bu günlerde İngiliz resmi kaynaklarından bölgedeki gemilerin kaptanlarına gönderilen bir tebligatta Türklerin İzmir Limanı'na torpil dökmekte olduğu bildirilmiş, ticaret gemilerinin İzmir Limanı'na yaklaşmasının tehlikeli bulunduğu ihtar edilmişti.⁷⁴ Bu durumun doğruluk payı da vardı. Şöyle ki Adnan Bey, Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta 9 Şubat'ta İzmir'e giden "*Pierre Loti*" Vapuru'nun limana girmek için dört saat beklediğini, ancak kendisine kılavuz gönderilmediği için Marsilya'ya gitmek üzere yoluna devam ettiğini belirtti. Adnan Bey ayrıca ticaret gemilerinin İzmir'e uğrayabilmeleri için kılavuz meselesinin halledilmesi gerektiğini ifade ederek bu konuda Müttefik Yüksek Komiserlerine ne şekilde cevap vereceğine dair görüş sordu.⁷⁵

Bundan dolayı olsa gerek ki daha sonraki günlerde önce İzmit Körfezi'ne girişlerle ilgili İstanbul Liman Riyaseti'nden bildirimler yayınlandı.

Bildirilerden ilkinde torpillerle kapatılan İzmit Körfezi'ne giriş ve çıkışta uyulması kararlaştırılan şartlar şu şekilde duyuruluyordu:

1. İzmit Körfezi'ne girecek bütün deniz vasıtaları Darıca Burnu yakınında atılan şamandıraya yaklaşarak kılavuz talebine mahsus işareti göstermeye mecburdurlar. Kılavuz römorkörü bu vapurları torpil mıntikasını geçirerek Darıca Limanı'na götürecektir.
2. Darıca Limanı'nda vapurlar öğleden sonra saat 14.00'e kadar bekleyecekler ve bu saatte hep birlikte hareket edeceklerdir. Darıca'da bulunacak kılavuzlardan biri en

⁷² *İkdam*, 10 Şubat 1923, No: 9305.

⁷³ *Tanin*, 11 Şubat 1923, No: 121; *Tevhid-i Efkâr*, 12 Şubat 1923, No: 604 – 3632; *Tevhid-i Efkâr*, 13 Şubat 1923, No: 605 – 3633; *Tevhid-i Efkâr*, 14 Şubat 1923, No: 606 - 3634.

⁷⁴ *Akşam*, 12 Şubat 1923, No: 1578; *İkdam*, 12 Şubat 1923, No: 9307; *Tevhid-i Efkâr*, 12 Şubat 1923, No: 604 - 3632; *Hâkimiyet-i Millîye*, 13 Şubat 1923, No: 738.

⁷⁵ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 57.

öndeki vapura binerek ve diğer gemilerde bu vapuru takip ederek torpil mıntikasından geçeceklerdir. Öğleden itibaren saat 14.00'den sonra gelen vapurlar ertesi güne kadar Darıca Limanı'nda beklemeye mecburdurlar.

3. Yelkenli gemiler aynı saatte Darıca'da bulundurulan kılavuz motoru vasıtasıyla çekilerek geçirilecektir.
4. İzmit'ten gelecek vapurlar, öğleden önce saat 10.00'da hareket edecek ve keza bu vapurlara bir kılavuz Darıca'ya kadar refakat edecektir. Yelkenli gemiler çekilerek çıkarılacaklardır.
5. Yelkenli gemilerin, geçit ve civarında volta ile seyretmeleri kesinlikle yasaktır.
6. Karar aksine torpil hattına yaklaşan gemilerin menedilmesi için sahil bataryalarımızdan birisi kuru sıkı bir top endaht edecek ve bunun üzerine vapur yine durmazsa bordası istikametine bir mermi atılacaktır.
7. Geceleyin seyr-i sefain istisnasız bir şekilde yasaktır.⁷⁶

Bundan sonra da İzmir Körfezi'ne girişlerle ilgili olarak Bahriye Daire-i Riyaseti Vekâleti'nden bir bildiri yayınlandı. Bildiri şöyleydi:

1. İzmir Körfezi dahiline ticaret gemilerinin giriş çıkışlarına dair talimat aşağıdaki şekildedir.
2. Limandan dışarı çıkacak gemi her gün öğleden sonra saat 15.30'da Dalyan Burnu önlerinde bulunacak ve kılavuz gemisi kendisine rehberlik edecektir.
3. Limana girecek gemi otuz sekiz derece, yirmi altı dakika, kırk saniye kuzey enleminde ve yirmi altı derece, elli beş dakika doğu boylamında olan Kakalu/o? Burnu ile otuz sekiz derece, yirmi iki dakika, kırk saniye kuzey enleminde ve yirmi altı derece, elli üç dakika, elli saniye doğu boylamında olan Kilizman arasında muvasıl hattın batısında duracak ve kılavuz gemisi kendisine rehberlik edecektir.
4. Ticaret gemileri, doğu ile batı arasında, kılavuz gemisi tarafından yönlendirileceklerdir.
5. Kılavuz gemisi, özel bir işaret belirleyip kullanacaktır.
6. Demirlemek mecburiyetinde bulunan gemi üçüncü maddede belirtilen hattın batısında demirleyebilir.

⁷⁶ İkdâm, 12 Şubat 1923, No: 9307; Tanin, 12 Şubat 1923, No: 122; Tevhid-i Efkar, 12 Şubat 1923, No: 604 - 3632.

7. Yelkenli gemi limandan çıkmak için öğlen vakti Dalyan Burnu'nda ve girmek için ise öğleden sonra saat 14.00'de Kilizman'ın batısında kılavuz gemisinin gelmesini bekleyecektir.⁷⁷

III. İzmir Limanı ve İzmit Körfezi Meselesi Hakkında Basındaki Değerlendirmeler

İzmir Limanı ve İzmit Körfezi ile ilgili kriz ilk gününden itibaren basında da geniş bir şekilde yer buldu. İstanbul gazeteleri bir taraftan alınan kararlar ile ilgili detayları okuyucularına duyururken diğer taraftan yabancı basın ve haber ajanslarından konu ile ilgili haber ve yorumları aktarıyorlardı.

Londra merkezli “Lifild” ve “Reuters” Ajansları genel olarak TBMM Hükümeti'nin limanları kapatma kararından ve Müttefik Devletlerin bu karara gösterdiği tepkiden bahseden haberlere geniş yer veriyorlardı. Her iki ajansta da alınan kararın Mondros veya Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olduğu, müttefiklerin mütareke hükümlerine göre vaziyetlerini korudukları hatırlatılarak, Türk hükümetinin bu hukuksuz tutumuna karşı Müttefik Devletlerin birlikte hareket edecekleri vurgulanıyordu. Ayrıca Türk tarafından gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı Müttefik Devletler gemilerinin kendilerini koruma hakkının bulunduğunu savunuyorlardı. İngiliz basınında dikkati çeken noktalardan birisi de Türk Hükümeti'nin aldığı kararın Mudanya Mütarekesi yanında Mondros Mütarekesi'ne de aykırı olduğu iddialarıydı.⁷⁸ Dolayısıyla müttefikler Mondros Mütarekesi'nin halen yürürlükte olduğunu iddia ediyorlardı.

Yabancı basın yayın organlarından en dikkat çekici yorum “Times” gazetesinden gelmişti. Mesele ile ilgili Türklere ve Türkiye'ye karşı oldukça ağır ve tehditkar ifadelerin kullanıldığı yorumda şöyle deniyordu: “Biz Türklere barış yapma arzusundayız. Fakat Türklere tekrar mecnunane harp hareketine kendilerini kaydıracak olurlarsa bundan korkacak değiliz. Biz yeteri derecede teslimiyet gösterdik. Gösterdiğimiz teslimiyet kâfi dereceyi geçmiştir. Türkiye ile sulh için hakiki arzumuz olduğunu cihan karşısında ispat ettik. Türklere batılı devletler ile pazarlıkta bulunamazlar. Bunlar hala sulh yapmakta tereddüt ediyorlarsa ciddi surette harp yapabilecekleri hülyasından sonunda vazgeçmelidirler. Çünkü zayıftırlar. Kendileri pek küçük bir millettirler. Gereği halinde aleyhlerine gönderilecek kuvvetlerin şimdiye kadar tesadüf ettikleri mühim kuvvetlere nispetle çok daha fazla olduğunu ve pek yüksek teşkilat sahibi bulduklarını Lozan'da öğrenmiş olmalıdırlar.”⁷⁹

⁷⁷ İkdâm, 20 Şubat 1923, No: 9315; Akşam, 21 Şubat 1923, No: 1587; Tevhid-i Efkâr, 20 Şubat 1923, No: 616 - 3640.

⁷⁸ İkdâm, 9 Şubat 1923, No: 9304; İkdâm, 10 Şubat 1923, No: 9305; Tanin, 11 Şubat 1923, No: 121; Akşam, 11 Şubat 1923, No: 1577; İkdâm, 11 Şubat 1923, No: 9306.

⁷⁹ İkdâm, 11 Şubat 1923, No: 9306; Tanin, 12 Şubat 1923, No: 122; Akşam, 12 Şubat 1923, No: 1578.

Bunların yanı sıra “*Daily Mail*” gazetesi de Türkiye’nin talebinden bahsederken Ankara Hükümeti’nin müttefikleri korkutmak için böyle bir teşebbüste bulunduğunu, bu tür teşebbüslerin İngiliz Hükümeti nezdinde fena bir tesir meydana getirdiğini yazıyordu.⁸⁰

Fransız Hükümeti ve kamuoyunun konuya yaklaşımını yansıtan “*Tan*” ve “*Matin*” gazeteleri, Fransa’nın kendi gemilerine ve askerlerine dokunulduğu takdirde şiddetle mukabele edeceğini belirtiyorlardı.⁸¹

“*Tan*” gazetesi, konuyla ilgili yayınladığı bir yorum yazıda TBMM Hükümeti’nin özellikle İzmir Limanı’nı kapatma gerekçesini anlamaya çalışıyordu. Gazeteye göre; savaş yıllarında yaşananlar nedeniyle İstanbul artık güvensiz bir şehir haline gelmişti. Bu nedenle Türkler İzmir’i hükümet merkezi olarak düşünebilirlerdi. Ayrıca Ege Denizi’ndeki Yunan adalarına yakın bölgelerde Türkiye’nin güvenlikle ilgili endişeleri bulunduğu bahseden gazete, Yunan adalarında hazırlanacak Rum çetelerinin Anadolu kıyılarına çıkacaklarına dair korkuların devam ettiğini belirtmekteydi.

“*Tan*” gazetesi daha sonra da Fransa açısından durumu değerlendiriyordu. Bu değerlendirmeye göre; doğuda karşılaşılabilecek bu tür ihtilaflar, Fransa için asıl tehlike olarak gösterilen Almanya’nın menfaatlerine hizmet edeceğinden, geçmişe dair meselelerin bir an önce halledilerek sulh yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla geçmişten beri ultiमतom siyasetinden uzak durmuş olan Fransa, İsmet Paşa Ankara’ya ulaşmadan müzakerelerin tekrar başlatılması için girişimlerde bulunmalıydı.⁸²

Fransız “*Matin*” gazetesinde kriz ile ilgili yapılan değerlendirmede de, limanlar meselesinin Türkiye’nin saldırganlık arzusundan mı yoksa güvenlik endişesinden mi kaynaklandığının tam olarak anlaşılmasına rağmen, Türkiye’nin tavrı değişmezse “*sulhperver devletlerin*” konuyu büyütmemek konusundaki tavırları sonuçsuz kalacak ve Türkiye’nin derhal bir harp ilanına sebep olacağı hatırlatılıyordu. Böyle bir sonucun herkes için bilhassa Türkiye için felakete neden olacağını tehdit makamında ileri süren gazete, Türkiye’nin tamiri mümkün olmayacak bir harekete girişmeden önce iki defa düşünmesini salık veriyordu.⁸³

İngiliz ve Fransız basını ile kamuoyları mesele hakkında yukarıda da görüldüğü gibi Türkiye’ye karşı sert tepki gösterirken İtalya kamuoyunda mesele o kadar ciddi tesir uyandırmamıştı.⁸⁴ Hatta İtalyan haber ajanslarına göre; İzmir’de vaziyet sakindi. Türk

⁸⁰ *Akşam*, 11 Şubat 1923, No: 1577.

⁸¹ *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576.

⁸² *Tanin*, 13 Şubat 1923, No: 123.

⁸³ *Tanin*, 13 Şubat 1923, No: 123.

⁸⁴ *Tanin*, 10 Şubat 1923, No: 120.

makamlarının verdiği emir üzerine fenerler söndürülmüştü. Ancak yabancı harp gemileri daima limanda bulunmaktaydılar. Hiçbir hadise meydana gelmemiştir.⁸⁵

Limanlar meselesinde Türk basınında yer alan haberler, özellikle Müttefik Devletlerin alınan karara karşı tepkilerini eleştiriyor ve olası bir savaş durumunda buraların savaş gemilerine açık olması halindeki tehlikelere değiniyorlardı. Türk basınının vurguladığı veya eleştirdiği nokta limanlarla ilgili kararın 27 Aralık 1922’de yayınlanan bir tebligatla başlamış olmasına ve tebligatın 28 Aralık’ta İstanbul’daki İtilaf Yüksek Komiserleri ile tarafsız devletler sefarethanelerine tebliğ edilmiş olmasına rağmen, o dönemde konferans devam ettiği için Müttefik Devletlerin herhangi bir tepki göstermeyip konferans kesildikten sonra bu tebligatın uygulamaya geçirilmesine karşı çıkmalarıydı. Halbuki TBMM Hükümeti’nin almış olduğu karar devletlerarası hukuka da uygundu. Çünkü devletlerarası hukuka göre bir devlet limanlarını kapatmaya karar verdiği zaman ilgili devletleri yirmi dört saat önceden haberdar etmek zorundaydı. TBMM Hükümeti de buna uygun olarak İzmir Limanı ve İzmit Körfezi’nin 1000 tondan ağır savaş gemilerine kapatılacağını yirmi dört saat önceden Müttefik Devletler temsilcilerine bildirmişti.⁸⁶

“*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinde yayınlanan bir değerlendirme yazısında da, aslında TBMM Hükümeti’nin 27 Aralık 1922 tarihli talimatnameyi 7 Şubat 1923’te uygulamaya karar vererek Müttefik Devletler temsilcilerini haberdar ettiği, ancak kararın zamanlaması konferansın kesildiği döneme denk geldiği için Türkiye’nin bu tavrının Müttefik Devletler tarafından bir ultimatom olarak algılandığı iddia ediliyordu. Türkiye’nin aldığı karara nota ile karşılık veren Müttefik Devletleri eleştiren gazeteye göre; her devletin kendi limanlarını istediği zaman kapatıp açmaya hakkı vardı. Ayrıca Müttefik Devletlerin limanların kapatılmasına dair kararın Mondros veya Mudanya Mütarekesi’ne aykırı olduğu yönündeki değerlendirmelerinin yanlış olduğuna değinilen yazıda, bu limanların bağımsız Türkiye’nin hakimiyetinde olduğu, Türkiye’nin de olası bir Yunan, İngiliz veya Fransız saldırısına karşı kendisini koruması gerektiği savunuluyordu.⁸⁷

Bu arada Fransız basınında Türkiye’nin limanlar konusunda aldığı kararda Almanya ve Bolşevik Rusya tarafından yönlendirildiğine dair iddialar ortaya atılmaktaydı. “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinde çıkan bir değerlendirme yazısında, Fransız basınındaki bu iddiaların Fransa Hükümeti ve kamuoyunun her zaman uyguladığı bir propaganda olduğu ileri sürülerek, Türkiye’nin artık Almanya ile bir ilişkisi kalmadığı, Rusya ile de sadece dost olduğu

⁸⁵ *Tanin*, 11 Şubat 1923, No 121.

⁸⁶ *İkdam*, 9 Şubat 1923, No: 9304; *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576; *Tevhid-i Efkâr*, 10 Şubat 1923, No: 602 - 3630.

⁸⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 9 Şubat 1923, No: 601 - 3629; *Tevhid-i Efkâr*, 10 Şubat 1923, No: 602 - 3630.

belirtilmekteydi. Ayrıca eğer Fransa isterse Lozan Konferansı'na kadar olduğu gibi yine Türkiye'nin dostu olabilirdi.⁸⁸

“*Tanin*” gazetesinde çıkan “*Son Hadise Münasebetiyle*” başlıklı başyazıda Müttefik Devletlerin limanlar konusunda göstermiş oldukları tavrın, Avrupa devletlerinin Türklere ve doğuya karşı tatbik ettiği geleneksel siyasetin devam ettiğini gösterdiği iddia edilmekteydi. Lozan'da sarf edilen bütün çabalara rağmen, bu bakış açısının değişmediği, Avrupalıların Türkiye'yi hala bir müstemleke olarak değerlendirmek istedikleri ifade edilen yazıda, mütarekeden sonra müttefiklerin Türkiye'deki uygulamalarının bir galip ve mağluptan çok hakim ve esir esasına göre düzenlendiği belirtilmekteydi. Yazıya göre; bu bakış açısıyla Türklerin hiçbir hakkını tanımayan Avrupalı devletler limanlar konusunda da işlerine geldiği gibi davranarak gerektiğinde Mondros Mütarekesi'ni, gerektiğinde de Mudanya Mütarekesi'ni ileri sürüyorlardı. Gazeteye göre; Türkiye'nin limanların savaş gemilerine kapatılması kararı tamamen İzmir ve İstanbul'un herhangi bir devletin donanmasından gelebilecek saldırıya karşı savunma maksatlı alınan askeri tedbirden ibaretti. Hal böyleyken ve uzun mütareke senelerinde Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıklarına hiçbir ses çıkarmayan Avrupalı devletlerin limanlar konusundaki sert tavrı, Türkiye'nin istiklaline ve bağımsız politika üretme isteğine karşı tahammülsüzlükten ileri geliyordu. Avrupalılar hala bir baş tercümanın uyarısı ile politika değiştiren, her türlü haksızlığa karşı tevekkülle boyun eğen eski Türkiye'nin devam etmesini istiyorlardı.⁸⁹

Gerginlikle ilgili Ermenice gazetelerde bir takım değerlendirmelerde bulunmaktaydılar. Ermenice gazetelere göre de; Müttefik Devletler harp gemilerinin İzmir'den çekilmeleri hususunda Ankara Hükümeti tarafından verilen nota ile İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin yabancı harp gemilerine kapatılması hiç beklenilmeyen bir hadiseyi teşkil etmekteydi. Zira Lozan'daki müzakerelerin kesilmesi harbe sebebiyet vermemekle beraber bu kesilme herhalde dostane bir harekette değildi. Bunun için henüz barışmamış olan tarafların ihtiyat tedbiri almış olmaları normal bir durum olarak değerlendirilebilirdi. Ancak İzmir'deki harp gemilerinin çekilmesini talep eden nota ihtiyat tedbirinden fazla bir şeylerde ihtiva etmekteydi. Hatta TBMM Hükümeti tarafından verilen bu nota Mudanya Mütarekesi'ni yok saymaya yönelik bir hareket gibi görünüyordu. Çünkü Türkiye'nin askeri harekâtına mani olanlar yalnız İzmir'deki harp gemileri değildi. Ermenice gazeteler yukarıdaki değerlendirmeler ile birlikte yine de buna rağmen böyle günlerde her şeyi izah etmekte mümkün değildir. Zira bu keyfiyetler askeri

⁸⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 11 Şubat 1923, No: 603 - 3631.

⁸⁹ *Tanin*, 10 Şubat 1923, No: 160.

harekât yahut devletin emniyeti gibi sorumluluk gerektiren meselelerle ilgili bulunmaktadır yorumunu yapıyorlardı.⁹⁰

VI. İzmir Limanı ve İzmit Körfezi Meselelerinin Halledilmesi

Lozan Konferansı'nın kesilmesinden sonra TBMM Hükümeti'nin İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatıldığını duyurması ile ortaya çıkan gerginlik 11 Şubat'tan itibaren yavaş yavaş yumuşamaya başladı. 11 Şubat tarihinde mesele hakkında alınan İcra Vekilleri Heyeti Kararı'nda şöyle deniliyordu:

“Erkan-ı Harbiye'nin 9 Şubat tarihli şifreli telgrafnamesi 11 Şubat'ta Heyet-i Vekile toplantısında okundu. Şimdiki halde İzmir Limanı meselesinden dolayı harp çıkarılmasına Heyet-i Vekile taraftar değildir. Karaya asker çıkarılması halinde müdafaa tabiidir. Fakat limanda torpillerle alınan tedbirlerin muharebeye meydan vermeyecek bir şekilde kontrol edilmelerinin lazım geldiği kanaatindeyiz. Torpillerin düşman tarafından toplanması ihtimali var ise buna mahal kalmamak üzere torpillerin kendi tarafımızdan kaldırılması münasip olur.”⁹¹

Bu arada Başvekil Rauf Bey, TBMM'nin İstanbul temsilcisi Dr. Adnan Bey vasıtasıyla İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'a; Türkiye'nin İngiltere'ye karşı düşmanca duygular beslemediğini belirten ve İzmir'deki gerginliğin giderilmesi için müttefiklerin gerekli önlemleri almasını rica eden bir mesaj gönderdi. Henderson, Rauf Bey'in mesajı üzerine 12 Şubat'ta Londra'ya telgraf çekerek İzmir'deki gerginliğin giderilmesi için Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir İktisat Kongresi açılmadan ve İsmet Paşa Köstence'den İstanbul'a gelmeden önce burada bulunan İngiliz savaş gemilerinin çekilmesini önerdi. Dolayısıyla 11 - 12 Şubat günlerinde İzmir bunalımı ile ilgili gergin hava artık yumuşamaya başladı.⁹² Nitekim bu sırada İngiliz basınında çıkan bir haberde; Türklerin İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin kapatılması hakkındaki tehditkâr vaziyetten feragat ettikleri, İzmir Limanı'na yeniden torpil dökerek limana girecek olan ticaret gemilerine ihtarda bulunmuşlarsa da harp gemilerini taciz etmedikleri ifade edilmekteydi. Ayrıca habere göre Ankara Hükümeti bu konu ile ilgili olarak ortaya çıkan durum dolayısıyla yeni bir nota vermişti. Müttefiklere verilen uzlaşmacı notada, Türk Hükümeti'nin limanlar hakkında aldığı kararın konferansın kesintiye uğradığı sürece denk geldiği için yanlış anlaşıldığını belirttiği iddia edilmekteydi.⁹³

Limanların kapatılma kararının alınmasından sonra gerek İstanbul'da gerekse İzmir'de ilgili makamlar tarafından Müttefik Devletler temsilcileri ile de görüşmeler yapılıyordu. 11-12

⁹⁰ *Akşam*, 10 Şubat 1923, No: 1576.

⁹¹ *BCA, Bakanlar Kurulu Kararı (BKK.)*, 030.18.1.1.6.50.2.

⁹² B. N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Belge No: 529, s. 516.

⁹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Şubat 1923, No: 738.

Şubat'tan itibaren yapılan görüşmelerin seyri de olumlu bir biçim almaya başladı. İzmir Valiliğinde İzmir Valisi ve Mevki Kumandanı ile Müttefik Devletler temsilcileri arasında yapılan görüşmede, kendilerine harp gemileri limanı terk etmezlerse mahsur kalacakları bildirilmesine rağmen, temsilcilerin teminat vermesi üzerine Ankara'dan gelecek ikinci bir emre kadar mevcut durumun korunması kararlaştırıldı.⁹⁴

Bu sırada yine limanların kapatılma kararı sadece 1000 tonun üstündeki harp gemilerini kapsamasına rağmen, bazı yabancı basın yayın organları ısrarla ticaret gemilerinin de limanlara giremedikleri yönünde yayın yapıyorlardı. Halbuki İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'ne ticaret gemileri sorunsuz bir şekilde giriş çıkış yapıyorlardı. Ticaret gemileri açısından değişen tek yükümlülük dökülen torpiller nedeniyle giriş çıkışlarda kılavuz kullanmak zorunda olmalarıydı. Dolayısıyla Türk tarafına göre yabancı basında çıkan haberler yanlış bilgilere dayanmaktaydı.⁹⁵

Limanlar meselesinde taraflar arasındaki yumuşamaya paralel olarak İngiliz basınında konunun barışçıl yollardan çözüleceğine dair haberler çıkmaya başladı.⁹⁶ İngiltere Hükümeti ve kamuoyunda limanların tahliyesi ile ilgili kararını, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasını Ankara Hükümeti'nin yanlış anlamasına yorma konusunda bir temayül vardı. Bu nedenle İngiliz makamları konunun daha da vahim bir hal almadan çözülebileceği kanaatindeydiler. Diğer taraftan İtalyan makamları da İngiltere ile aynı kanaate sahip oldukları gibi Mustafa Kemal Paşa ile Türkiye'ye dönecek İsmet Paşa arasında yapılacak görüşmeye büyük önem atfediyorlardı. Ayrıca İtalyanlar Ankara Hükümeti'nin limanların terk edilmesine dair kararında ısrar etmeyeceğini düşünüyorlardı. Fransız makamları da aynı şekilde hadisenin barışçıl yollardan çözülebileceğine dair açıklamalar yapıyorlardı.⁹⁷

Yaşanan yumuşama süreci ile birlikte taraflar arasında sorunun halledilmesine yönelik teklifler ortaya konmaya başladı. Tanin gazetesinin Fransız basınından aktardığı bir habere göre, müttefikler limanlar konusundaki iyi niyetlerini göstermek üzere İzmir Limanı'nda bulunan yirmi iki gemiden on ikisini çekerek burada on gemi bırakmayı teklif edeceklerdi. Bununla birlikte müttefikler Türk Hükümeti'nin aksine Mondros Mütarekesi'nin halen yürürlükte olduğu noktasındaki iddialarının devam ettiğini belirtmekten de geri durmuyorlardı⁹⁸. Muhtemelen müttefik hükümetleri ve kamuoylarının Mondros Mütarekesi'ne yaptıkları atıflardan rahatsız olan TBMM Hükümeti, Fransız Büyükelçiliği Müsteşarı Ragıp Bey vasıtasıyla Fransa Dışişleri Bakanlığına Mondros Mütarekesi'nin Mudanya Mütarekesi ile

⁹⁴ *Akşam*, 15 Şubat 1923, No: 1581; *Tevhid-i Efkâr*, 15 Şubat 1923, No: 607 - 3635; *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1923, No: 739.

⁹⁵ *Tanin*, 14 Şubat 1923, No: 125.

⁹⁶ *Tanin*, 13 Şubat 1923, No: 123.

⁹⁷ *Tanin*, 14 Şubat 1923, No: 124; *Tanin*, 15 Şubat 1923, No: 125; *Akşam*, 15 Şubat 1923, No: 1581; *İkdam*, 15 Şubat 1923, No: 9310.

⁹⁸ *Tanin*, 16 Şubat 1923, No: 126; *Akşam*, 16 Şubat 1923, No: 1582; *İkdam*, 16 Şubat 1923, No: 9311; *Tevhid-i Efkâr*, 16 Şubat 1923, No: 608 - 3236; *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1923, No: 742.

feshedilmiş olduğunu hatırlatmak ihtiyacı duymuştu. Ancak Fransa Dışişleri Bakanlığı bu iddiayı kabul edemeyeceğini, Mudanya Mütarekesi ile Mondros Mütarekesi'nin sadece bazı hususlarının değiştirildiğini belirtti.⁹⁹ Fransa'nın bu cevabı limanlar konusunda başından beri müttefiklerin iddialarına da uygun düşmektedir. Zira müttefikler Mudanya Mütarekesi'nde limanlar konusunda açık bir hüküm olmadığını dolayısıyla bu konuda Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğünün devam ettiğini iddia ediyorlardı.

Bu arada Ankara'nın tavrını yansıtmaya açısından Ankara basınında yayınlanan yazılar oldukça dikkat çekiciydi. “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesinin 16 Şubat tarihli başyazısında; mesele hakkında Mondros Mütarekesi'ni ileriye sürmek bizi anlamamak gibi bir şey olur. Bu gün Türkiye ile müttefikler arasında ancak Mudanya Mütarekesi vardır. İzmir Limanı ile İzmit Körfezi'nin kapatılması ise bu mütarekeye aykırı değildir deniliyordu.¹⁰⁰

15 Şubat tarihine geldiğinde limanlar meselesinin diplomasi yoluyla halledilmesi konusunda önemli bir süreç tamamlanmış oldu. Meseleye müttefik kamuoyunda kapanmış nazarıyla bakılmaya başlandı. Tan gazetesi 15 Şubat tarihli bir haberinde; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine harp gemileri meselesinin diplomasi yoluyla halledilmesi konusunda talimat vermek için anlaştıklarını yazmaktaydı. Aynı gazete müttefik yetkilileri ile Türk yetkilileri arasındaki münasebette de bariz bir ilerleme olduğunu ifade etmekteydi.¹⁰¹ Nitekim bu süreçte yani 16 Şubat'ta Müttefik Devletler mesele hakkında birbirleriyle görüşerek Türk Hükümeti'nin harp gemilerinin İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin boşaltmasına dair vermiş olduğu notanın ultimatoma mahiyetini haiz olmadığını beyan etmesi şartıyla Türkiye'ye karşı mutedil bir muamele icrası konusunda anlaştılar.¹⁰²

Aralarında anlaşan Müttefik Yüksek Komiserleri 16 Şubat'ta Adnan Bey'e yeni bir nota verdiler. Verdikleri notada; işgal kuvvetleri harp gemilerinin barış antlaşması imzalanıncaya kadar kendi vatandaşlarını korumak gayesiyle İzmir Limanı'nda kalma hakları olduğunu, bu gemilerin sayılarının sınırlandırılması hususunun ise Türk Hükümeti ile müzakere edilebileceğini belirttiler.¹⁰³

Nitekim bundan sonra 17/18 Şubat tarihli İtalyan gazetelerinin verdikleri bir habere göre; Fransa Hükümeti, İzmir Limanı'nda bulunan Müttefik Devletler harp gemilerinin miktarının sınırlandırılmasını teklif etmiş, İngiliz ve İtalyan Hükümetleri Fransız teklifini kabul

⁹⁹ *İkdam*, 18 Şubat 1923, No: 9313.

¹⁰⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1923, No: 741.

¹⁰¹ *Tanin*, 17 Şubat 1923, No: 127; *Akşam*, 17 Şubat 1923, No: 1583; *İkdam*, 17 Şubat 1923, No: 9312; *Tevhid-i Efkâr*, 17 Şubat 1923, No: 609 - 3637; *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1923, No: 742.

¹⁰² *Tevhid-i Efkâr*, 17 Şubat 1923, No: 609 - 3637.

¹⁰³ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 94.

etmişlerdi.¹⁰⁴ Yine İtalyan basını bundan sonra da İzmir meselesinin hali hazırdaki safhasının nahoş hiçbir hadise ihtiva edemeyeceği düşüncesinde olduğunu belirtecekti. İngiliz basınında da aynı yolda haberler çıkıyordu.¹⁰⁵ Bundan sonra da mesele hakkında basında olumlu haberler çıkmaya devam etti.¹⁰⁶

Şubat ayı sonlarına gelindiğinde mesele daha da yumuşadı. Taraflar arasındaki görüşmelerin neticeleri olumlu sonuçlandı. İngilizler İzmir Limanı'ndaki harp gemilerini çekmeyi ve burada hafif bir kruvazör bırakmayı kabul ettiler.¹⁰⁷ 25 Şubat'ta Mister Ryan, Adnan Bey'in nezdine gelerek İngiliz Hükümeti'nin İzmir Limanı'nda bir gemiden başka diğer harp gemilerini çekmeye karar verdiğini Yüksek Komiser Vekili Henderson adına resmen tebliğ etti. Gemilerin hareketinin ise 26 Şubat'ta "*Carsifot*" hafif kruvazörünün limana girerek "*Calipso*" zırhlısının yerini alması ile başlayacağını ve bu değişimi müteakip 27 Şubat'ta ise "*Carsifot*" zırhlısı hariç diğer gemilerin limanı terk etmeleri ile sonlanacağını belirtti. Yine harp gemilerinin limandan çekilmelerinin İngiliz Hükümeti'nin iyi niyetinin göstergesi olduğunu, meselenin müzakere ile halledilebileceği kanaatinde bulunduğunu da vurguladı.¹⁰⁸

İngilizlerin bu hareket tarzlarına binaen Fransız Hükümeti'de İzmir Limanı'ndan savaş gemilerini çekmeyi kararlaştırdı.¹⁰⁹ 26 Şubat'ta Fransız Baştercümanı Ledoux, Adnan Bey'in nezdine gelerek Fransız Hükümeti'nin de İzmir Limanı'ndaki harp gemilerini geri çekmek için emir verdiğini, önceden limanda bulunan "*Ernest Renan*" Kruvazörü ile Somali zırhlısının geri çekileceğini onların yerine "*Dedenivz*" torpidosunun bırakılacağını söyledi.¹¹⁰ İngiltere ve Fransa'nın bu tavrını İtalya da benimseyerek İzmir'de bulunan "*Venezia*" kruvazörüne ayrıca bir takviye göndermeyeceğini ilan etti.¹¹¹

Böylece 7 Şubat 1923'te TBMM Hükümeti'nin bir notası ile başlayan İzmir Limanı krizi 27 Şubat 1923'te Müttefik Devletlerin 1000 tondan daha büyük gemilerini limanlardan çekmeleri ile barışçıl yollardan çözülmüş oldu.¹¹²

Sonuç:

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923'te kesilmesi ile ortaya çıkan İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatılması kararı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından güvenlik gerekçesi ile alınmıştır. Türkiye

¹⁰⁴ *Akşam*, 19 Şubat 1923, No: 1585; *Tanin*, 19 Şubat 1923, No: 129; *İkdam*, 19 Şubat 1923, No: 9314; *Tevhid-i Efkâr*, 19 Şubat 1923, No: 611 - 3639.

¹⁰⁵ *Akşam*, 20 Şubat 1923, No: 1586; *İkdam*, 20 Şubat 1923, No: 9315; *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1923, No: 745.

¹⁰⁶ *İkdam*, 21 Şubat 1923, No: 9316; *Tevhid-i Efkâr*, 21 Şubat 1923, No: 613 - 3641; *Tevhid-i Efkâr*, 22 Şubat 1923, No: 614 - 3642.

¹⁰⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Şubat 1923, No: 749.

¹⁰⁸ *BOA, HR. İM.*, D. 16, G. 141.

¹⁰⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1923, No: 750.

¹¹⁰ *BOA, HR. İM.*, 16, G. 153.

¹¹¹ *İkdam*, 27 Şubat 1923, No: 9322; *Akşam*, 28 Şubat 1923, No: 1594; *İkdam*, 28 Şubat 1923, No: 9323.

¹¹² *Akşam*, 28 Şubat 1923, 1594;

Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu kararı alırken acaba gerçekten Müttefik Devletler harp gemilerini bu limanlardan çıkarabileceği konusunda kendinden ne kadar emindir bilinmez ama kararlı bir tavır sergilemesi bu devletleri rahatsız etmiştir. Nitekim İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin Müttefik Devletler harp gemilerine kapatılması kararına çok sert bir şekilde tepki göstermişler ve her zamanki gibi ortak menfaatleri söz konusu olduğu için hemen aralarında bir görüş birliği sağlamışlardır. Bu görüş birliği çerçevesinde de harp gemilerinin İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nden çekilmeyeceğini, gemilerine saldırılması halinde de kendilerini savunacaklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bildirmişlerdir. Harp gemilerinin İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nde Mondros Mütarekesi hükümlerine göre bulduklarını ileri sürmüşlerdir. Bazen de Mudanya Mütarekesi'nin bağlayıcı kararlarını ileri sürmüşlerdir. Halbuki Mudanya Mütarekesi'nde özellikle İzmir Limanı ile ilgili hiçbir hüküm yer almamaktaydı.

Aslında Müttefik Devletler İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin 1000 tondan ağır harp gemilerine kapatılması konusunda sert bir tutum takınırken savaştan yana değildiler. Olayı diplomatik yoldan halletmek istiyorlardı. Ancak en büyük endişeleri İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nden çekildikleri takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından İstanbul'dan da çekilmeye zorlanmalarıydı. Bunun için olayı daha fazla ciddiye almışlardı.

Temelde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'de bu kararı alırken bir taraftan askeri tedbirler almış olsa da meseleyi askeri bir hareket yolu ile değil de diplomatik yollardan çözüme arzusunu gösterdi. Taraflar arasında yapılan diplomatik görüşmelerde Müttefik Devletler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin isteğine olumlu yaklaştılar. Nihai nokta da bu limanlardaki 1000 tondan ağır harp gemilerini çekmeyi kabul ettiler. 6 Şubat 1923'te taraflar arasında başlayan gerilim Müttefik Devletlerin 27 Şubat 1923'te gemilerini çekmeleriyle sonlandı.

Kaynakça

Arşivler

- *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*
- *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*
- *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)*

Yayımlanmış Belgeler

- *Documents On British Foreign Policy (DBFB) 1919 – 1939*, (Edited By: W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert), First Series, Volume (Vol.) XVIII, London 1972.

Gazeteler

- *Akşam*
- *Hâkimiyet-i Milliye*
- *İkdam*
- *Sabah*
- *Tanin*
- *Tevhid-i Efkâr*

Resmi Yayın ve Tutanaklar

- *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

Yayımlanmış Kitap ve Makaleler

- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Yayınları, İstanbul 2011.
- Eyyupoğlu, İsmail *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- İnönü, İsmet, *Defterler (1919 - 1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, (Hazırlayan: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Kürşad, Cengiz, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Hey'etine Verilen Talimatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz 1970, Sayı: 34, s. 12 - 32.
- Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler*, Cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

- Satan, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006.
- Sonyel, Salâhi R., *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2008.
- Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları (1922 - 1923)*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), *İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, II nci Cilt Batı Cephesi, 6 ncı Kısım 4 ncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Elektronik Kaynaklar

- *Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi:28.12.2014).